

Історична географія українських та російських поселень дельти Дунаю до початку XVIII століття

Мета дослідження: порівняльний історичний аналіз назв та місць розташування українських та російських поселень, а також низки топонімів та гідронімів в період з X ст. до повного входження Бессарабії до складу Російської імперії.

Перші згадки про перебування пращурів українців на Нижньому Дунаї відносяться до початку X століття від Р. Х. Пізніше, тут, в місті Переяславці (Бараскліфісі) у 967–971 рр., була резиденція київського князя Святослава, який казав: «хочю жити в Переяславці в Дунаї, яко то єсть среда земли моеї» [4, с. 180]. Деякі вчені пов'язують це місто з сучасним селом Нуфару (Приславом), яке стоїть на правому березі Георгіївського гирла Дунаю, але Б. Недков розміщує його у 18 км на північний схід від міста Хиршова на правому березі одного з рукавів ріки — так званого Старого Дунаю.

Історія русів на Дунаї майже не досліджена, хоча відомо, що в середині XII ст. ці землі входили у сферу економічних інтересів Галицького князівства. Це добре видно зі слів Іпатського літопису від 1159 року про Івана Ростиславовича, який «...ста в городах Подунайских и изби две кубаре... и пакостяше рыболовам Галичьским» [5, с. 11]. Подальша доля «дунайців» відома ще гірше, але включно до приєднання Північної Добруджі до Румунії у 1879 році і навіть пізніше переважну більшість населення краю складала болгари.

До наших часів збереглися такі давньоруські топоніми: «Переяславец-Преславль-Прислав», «Рені-Рень», «Галац-Галич». Крім них в регіоні, принаймні до першої половини XVII століття, існували вже забуті слов'янські назви. Це «Облічця», стара назва Ісакчі, та «Паллеко», ім'я одного з піщаних островів між Дунаєм і Чорним морем, згадані свого часу Г. Л. де Бопланом. Означена ситуація зафіксована на «Карті України» того ж автора, яка була вперше видана у 1651 р.

До середини XVIII ст. ми практично нічого не знаємо про російські чи українські села у пониззі Дунаю. Існують уривчасті дані: російські старообрядці-липовани почали освоєння дельти цієї ріки наприкінці XVII ст. [2, с. 200], хоча вони і не мають документального підтвердження. Окрім того, існує легенда, що перша спроба створення Січі на Дунаї була вчинена ще запорожцями, які залишили Подніпров'я разом з І. Мазепою у 1709 році [5, с. 16–18], але й це припущення досі науково не обґрунтоване.

Більш точніше можна говорити про переселення у 1740–1742 рр. донських козаків-некрасівців. Відправною точкою цієї міграції були пониззя р. Кубані. Значна їхня частина була вимушена залишити Кубань після каральних експедицій російської армії в ході війни з турками (1735–1739 років) та через внутрішні протиріччя [1, с. 8–9]. Тому закономірно, що невдовзі вперше згадуються поселення старообрядців Липованське (Вілкове — у 1746 р.) та в околицях м. Кілія.

Більш конкретні свідoctва про старовірські села Дельти відносяться до 1771 р. Тоді, під час війни з Туреччиною 1768–

1774 років, полковник Кличко на чолі чотирьох батальйонів Кабардинського полку спустився човнами Георгіївським гирлом і 20 липня спалив липованські села Преслав і Беш-Тепе. Того ж року російське командування переселило на землі Імперії 16 тисяч старообрядців [1, с. 13].

В цей же час була виготовлена перша відома інструментальна «Карта Молдавии и Валахии по подлинным квартирмейстерским чертежам и по наблюдениям астрономическим в оных странах учиненным» Я. Ф. Шмидта, яка була видана у 1774 р. На ній позначена ціла низка сіл, які можна пов'язати зі старообрядцями. Зокрема, згадані вище «Крислав» (Прислав), «Бетене» (Беш-Тепе). Назви «Липобенешты» на березі затоки Чорного моря і «Липобени» на правому березі Кілійського гирла скоріше за все варто трактувати як Липованське (Вилкове). Вперше на цій карті позначена низка інших сіл: «Запинль» між Приславом та Беш-Тепе (Пирліця), «Лете» (Летя), «Иглица» (Каркалуй), «Гененей» (Джурджулешти), «Аджгд» (Приморське), проте за назвами важко визначити національний склад їх населення [3, с. 70].

Незважаючи на енергійні заходи, що були вжиті урядом Росії: виселення старообрядців з Дунаю, вже під час війни 1768–1774 рр. багато донських козаків залишилось в його дельті і «на бессарабських лиманах», дезертувавши з діючої армії. У 1788 р. джерела згадують чотири некрасівських села в Добруджі — Болотне, Будиловське, Чиряни та Чебурашеве.

До відрізка часу між двома російсько-турецькими війнами (1776–1785 рр.) належить і початок колонізації Дельти запорізькими козаками. Тут неможна не згадати про те, що вперше українські козаки познайомились з цим краєм під час морських походів на Кілію ще у 1575 та 1577 рр.

Запорожці познайомились з Дельтою під час «Дунайської експедиції» 1771–1774 рр. Після козацьких бунтів, які там відбулися, багато учасників походу так і не повернулись до Дніпра. Не випадково, що перші спроби облаштування в дунайській дельті були здійснені запорожцями невдовзі після розгрому Нової Січі у 1775 р. Так в 1777 р. турки відвели для поселення «Віл-

ківський острів», і козаки навіть почали будувати свою Січ в «урочищі Караорман». Проте, після їхніх сутичок зі старообрядцями та неодноразових скарг останніх, турецьке керівництво передислокувало близько двох тисяч запорізьких козаків до гирла р. Серет, між Галацом та Браїлою. В серпні 1778 року Січ була утворена в Буго-Дністровському межиріччі з Кошом спочатку в Кучурганах, а пізніше — у с. Коса Велика (Миколаївка друга) на лівому березі Дністровського лиману. Згідно з рішенням Айналі-Кавакської конференції турки були вимушені розпустити козаків, але близько 1781–1782 рр. знов дозволили оселитися їм на Дунаї [5, с. 26–30].

Період з 1780 по 1785 рр. за визначенням багатьох авторів є найбільш темним та малодослідженим в історії задунайських запорожців. Ф. К. Волков цілком обґрунтовано вважав, що в названі часи «...правильной Сечи в устьях Дуная вероятно не существовало вовсе, а запорожцы жили отдельными меньшими рыбацкими ватагами, разбросанными по всей дунайской Дельте, преимущественно же около бессарабских лиманов, Вилкова, Килии, Лети...» [5, с. 23].

Тільки з 1785–1786 рр. можна впевнено говорити про існування Запорозької Січі на Дунаї з кошом в Катирлезі на лівому березі «Гедрелес Бугазі» — Георгіївського або Свято-Юрського гирла. У джерелах також декілька разів згадується центр некрасівського козацького Війська — с. Великий Дунавець чи села Дунавці на правому березі ріки (протоки) Дунавець, яка зав'язує Георгіївське гирло з оз. Разін.

Вивчати цей період можна за допомогою карт: «Карта новоприобретенной области от Порты Оттоманской и присоединенной к Екатеринославскому наместничеству» (видана у Санкт-Петербурзі у 1792 році), «Карта Болгарії» (видана в австрійському атласі 1789 року). На картах нанесені усі відомі поселення цього періоду.

Найбільш детальні відомості про російських старовірів — липован та некрасівців, котрих інформатори того часу не завжди чітко відрізняли один від одного, відносяться до 1806–1810 рр. За узагальнюючими даними А. Д. Бачинського, які ґрунтують-

ся на цілій низці джерел, в тому числі донесеннях розвідників та малодоступних архівних матеріалах, по лівому березі Дунаю старовіри жили в Джурджулештах, Буджак-Некрасівцях, Ізмаїлі, Кілії, Карячці (Мирне), Галилештах (Десантне), Аджибрате (Приморське), Липованському (Вилкове) та Кубанці. За доволі приблизними розрахунками військових розвідників загальна кількість старовірів на Нижньому Дунаї в ті часи досягла близько 15 тисяч осіб [1, с. 11–12].

На жаль для 1810-х рр. відсутні детальні статистичні звіти про національний склад населення усіх сіл та міст російського берега Дунаю. Виключенням є Кілія, у форштадті якої в 1816 році налічувалось молдаван — 1436, українців — 1244, липован — 471, некрасівців — 49, болгар — 82, циган — 78, євреїв — 62, греків — 56, а загалом — 3500 осіб обох статей [2, с. 230].

Таким чином, до повної інтеграції Буджака у склад Російської імперії слов'яни в дельті Дунаю перебували з початку X століття. Переважно більшість в регіоні складала три основні гілки населення з територій України та Росії — це саме старовіри, некрасівці та запорозькі козаки, які відігравали важливу роль у житті регіону.

1. Бачинський А. Д. Дунайські некрасівці і задунайські запорожці / А. Д. Бачинський // Історичне краєзнавство Одещини. — Одеса, 1995. — Вип. 6. — С. 7–13.

2. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одещины [Ред.: А. И. Киссе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко]. — Одесса : СМІЛ, 2014. — 744 с.

3. Пригарин О. О. Відображення процесів формування осередку російських старообрядців на Дунаї в історичній пам'яті їхніх нащадків / О. О. Пригарин // Україна модерна. — К.—Львів : Критика, 2007. — Вип. 11. — С. 59–84.

4. Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. / Борис Александрович Рыбаков. — М. : Наука, 1993. — 592 с.

5. Сапожников І. В. Матеріали з історичної географії та етнографії дельти Дунаю / Ігор Вікторович Сапожников. — Іллічівськ, 1998. — 71 с

